

NEKATERI TOPOGRAFSKI VIDIKI OBREDNIH MEST

ANDREJ PLETERSKI

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
1000 Ljubljana, Novi trg 2
Slovenija

UDK

81'373.21(497.5):[398.3:299.18(=16)]

81'373.21(497.4):[398.3:299.18(=16)]

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Prihvačeno: 16. 6. 2009.

Avtor uvodoma predstavi predkrščansko ideologijo ravnovesja treh temeljnih sil narave (ogelj-nebo, zemlja, voda) in njeno manifestacijo v mitski krajini. Prikaže tri hrvaške primere take mitske krajine. Prvi je Krasno na severnem Velebitu s prenosom češčenja svetega kamna s planote Jezera v sedanje Marijino romarsko središče. Drugi je Pag s trojico kulturnih mest, ki so prostorsko povezana in vsaj deloma izhajajo še iz predslovanskega časa. Tretje je Rujno na južnem Velebitu, kjer sta bila usmerjena eden proti drugemu moški kamen (danes Sv. Bogorodica) in ženska skala Baba. Baba je ohranjen primer mitske krajine, v kateri ima nedvoumno vlogo klitorisa matere zemlje.

Ključne besede: Hrvaška, Slovenija, zgodnji srednji vek, predslovansko obdobje, mitska krajina, predkrščanska ideologija, mitologija, sveta mesta, arheoastronomija

UVOD V STARO VERO

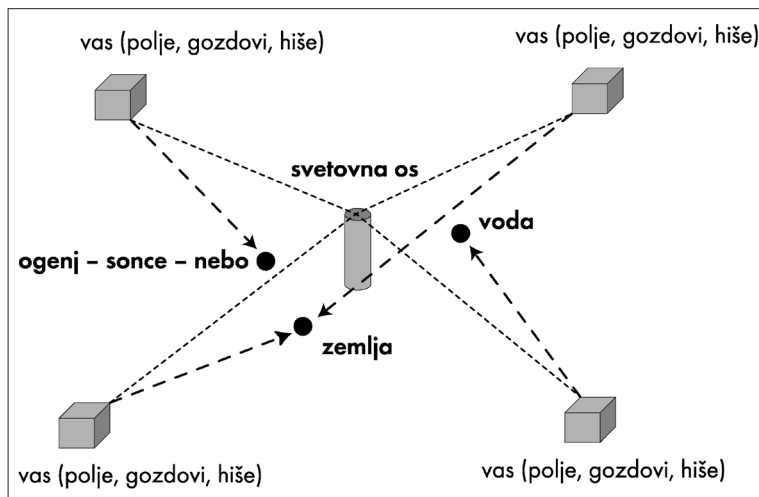
Ljudje so nekoč živeli v razmeroma majhnih prostorskih in organizacijskih enotah. Grki so jih imenovali *polis*, Germani *gau*, Kelti *oppidum*, Rimljani *civitas*, Slovani *župa*. Gre za osnovne pravne, upravne in politične enote. V okviru take enote so ljudje uresničevali svoje eksistenčne potrebe, ki bi jih lahko pogojno označili z modernimi pojmi pravo, religija, narod, država, in so bili tedaj združeni v neločljivo celoto (Pleterski 1998). Obvladoval jo je ideološki sistem, za katerega obstaja ljudska oznaka *stara vera*. Na Slovenskem

se je zanj na Tolminskem in Cerkljanskem ohranilo ime *tročan*. Izročilo o tročanu je leta 1965 na Cerkljanskem zapisal Pavel Medvešček.

Moj oče, ded in praded so od časov, ko so tu še tlačanili, prenašali izročilo o tročanu, ki je takrat pomenil tudi način življenja. Ko so se odločili, da bodo postavili hišo, kaščo in hlev, so najprej poiskali tri kamne. Dva so uporabili za temelj, tretjega pa so imeli za binkl–varuha, ki so ga varovali kot skrivnost, saj je zanj vedel le gospodar – graditelj, ki je na smrtni postelji povedal bodočemu gospodarju, kje je. Tročan je bil vedno v znamenju ognja (sonca), vode in zemlje. Prenekatero kmetijo je pobralo, ker se je vedenje o hišnem tročanu izgubilo ali pa so ga celo iz nevednosti uničili. Kmetije, hiša, kašča, hlev, kozolec ali čebeljak so bili vedno grajeni v tročanu. Tudi v sadovnjaku so sadili po tem pravilu. Če to ni bilo mogoče, so to storili s posevki. Bajje je imela vsaka kmetija takrat svoj binkel, vendar le ognjenega, vodenega ali zemljenega. ... tudi drevesa in poljščine [so] razvrščali po sončnem, vodenem in zemljenem znamenju. ... spadajo v sončnega ajda, jablana in vino, v zemljenega bob, češplja in mleko, v vodenega pa repa, tepka in studenčnica (Medvešček 2006: 55–58).

Iz opisa je razvidno, da ima tročan najmanj tri različne pomeni, ki so stalno prepleteni. En pomen je, da so to tri temeljne sile narave (ogelj, voda, zemlja). Drugi pomen je, da je to način življenja, ki stalno skrbi za naravno in tudi siceršnje ravnovesje. Tretji pomen je, da so to tri točke v prostoru. Slednje simbolizirajo tri temeljne sile narave, prostorska razmerja med njimi pa ravnovesje. V skladu s starimi verovanji takrat, kadar je podrt naravno ravnovesje, nastopijo suše, povodnji in druge nesreče, na koncu smrt. Življenje je večni boj reda in kaosa. Naloga ljudi je, da skrbijo za ravnovesje in ga utrjujejo, kar lahko storijo na različne simbolne načine (Belaj 1998: 26–27 in 103; Pleterski 1996).

Na primeru idealizirane slovanske župe lahko pokažemo njeno prostorsko ureditev (slika 1). Njeno izhodišče je bilo skladno z načeli tročana trojica kulturnih točk, ki so bile posvečene trem silam narave. Naselja, polja, grobišča, pa tudi kultne točke same, so bila usmerjena proti eni od teh kulturnih točk. Ker pa je poselitvena enota predstavljala celotno vesolje, je v skladu s tedanjimi predstavami morala imeti tudi *svetovno os*, ki je podpirala nebo. Tudi ta os je bila vključena v prostorsko ureditev. Ta načela niso bila

*Slika 1: Idealna prostorska ureditev župe /
Figure 1: The ideal space structure of "zhupa"*

nikoli kanonizirana, upoštevali so jih včasih bolj, drugič manj in vsakokrat v nekoliko drugačni izvedbi, ki so jo prilagodili krajevnim razmeram. Kljub temu se nekatere rešitve ponavljajo in kažejo idejno jedro. V procesu pokristjanjevanja so na staroverskih kulturnih točkah bodisi gradili cerkve bodisi so te točke uničevali, lahko pa so skušali prenesti češčenje na nova mesta s krščansko cerkvijo. Nespremenjena staroverska kulturna mesta so danes velika in zelo redka izjema.

V nadaljevanju bom predstavil nekaj primerov s Hrvaške, ki se nanašajo na zgoraj opisana razmerja in procese. Prijateljsko sta mi pomagala Goran Pavel Šantek s tlorisoma Sv. Vida in Sv. Marije na Pagu ter Tomo Vinščak pri topografiji kulturnih kamnov na Rujnu. Deklinacije sonca so bile računane po formuli: $\text{deklinacija} = \text{ASIN}(\text{SIN}(\text{zemljepisna širina} * \Pi / 180) * \text{SIN}(\text{višina horizonta} * \Pi / 180) + \text{COS}(\text{zemljepisna širina} * \Pi / 180) * \text{COS}(\text{višina horizonta} * \Pi / 180) * \text{COS}(\text{azimut} * \Pi / 180)) * 180 / \Pi$. Za preračun v koledarski datum so bile uporabljene efemeride: <http://www.cadastral.com/>. Idealni azimut cerkve na Jezerih sem določil s: http://www.spectralcalc.com/solar_calculator/solar_position.php.

MARIJINO ČEŠČENJE NA SEVERNEM VELEBITU

Najpomembnejši kraj Marijinega češčenja na področju Velebita in osrednje Hrvaške je v Krasnu cerkev Majke Božje od Krasna. Nekaj časa je to bilo najmočnejše Marijino svetišče na Hrvaškem, še vedno pa ga obišče okoli 100 000 ljudi na leto (Službene stranice). Glavni praznik pa je seveda še vedno 15. VIII. (Velika Gospa), ko tja pridejo ljudje od blizu in daleč.

Jezerca in Crkvina

Jezerca so visokogorska planota jugozahodno nad Krasnom. Tam so krasnarski poletni pašniki, črede pa so tja vodili tudi s primorske strani. Globoke kotanje z vodo so dale kraju ime.

Izročilo

U narodu oko sjevernog Velebita dugo se sačuvala tradicija o stočarskom proštenju na Jezerima, pa su čobani s toga dijela planine svake godine na blagdan Velike Gospe imali ovdje stočarski sabor (Marković 1980: 126).

Po pripovedi iz Anićeve (zaselek Krasna) so na Jezerih nekoč živeli *Grci*. Tam so imeli stalno naselje s *cerkvijo* in popom. Vendar so imeli težko življenje, saj je tam pogosto snežilo celo v 7. in 8. mesecu. Zato so naselje opustili (pogovor 1. V. 2007).

Ostanke zapuščenih pastirskih bivališč na Jezerih omenja tudi Marković (1980: 126).

Cerkev

Na hrbtu sredi Jezer so še danes ostanki cerkve (slika 2). To je suhozidna stavba z vhodom na severozahodu, pravokotne oblike z zaobljenimi vogali. Dolga je približno 10,5 m in približno 4 m široka. Pri vhodu je apsidalna razširitev, široka 3 m. Zid je širok približno 1,3 m in prav toliko visok. V oltarnem delu je 0,9 m široka in 3 m dolga skalna polica (slika 3), ob njej je v južnem vogalu notranjosti v steni vdolbina velika 0,4 x 0,4 m in 0,3 m visoka. V jugovzhodni zaključek zgradbe so vtaknjeni ostanki lesenega križa. Streha ni ohranjena. Diagonala stavbe, ki veže zahodni in vzhodni

*Slika 2: Severni Velebit, Jezera, Crkvina. Cerkev z jugozahoda (1. 5. 2007.) /
Figure 2: North Velebit, Jezera, Crkvina. The church, view from the southwest (May 1,
2007)*

vogal, poteka točno v smeri Z–V. Vzdolžna os cerkve ima azimut (merjeno z oficirskim kompasom) približno $123,5^\circ$ (seveda od magnetnega severa), kar se skoraj ujema z azimutom 124° (od geografskega severa) tamkajšnje smeri proti točki vzhoda božičnega sonca. Zato je zelo verjetno, da je bila cerkev usmerjena proti vzhodu božičnega sonca, torej zimskemu solsticiju. Popolno potrditev lahko dajo meritve z ustrezno geodetsko napravo ali pa opazovanje vzhoda božičnega sonca na kraju samem.

Marković opozarja, da cerkev pravzaprav nima oltarja, ampak je to kar živa skala sama, zato meni, da gre za "prastari žrtvenik pretvoren u krščanski oltar i potom obzidan u kapelicu". Breg s cerkvijo naj bi se imenoval Goli hrbet (Marković 1980: 126). Na zemljevidih najdemo napisa Crkvina in Sv. Ante.

Majka Božja od Krasna

Krasno je gorsko naselje na severnem Velebitu, ki je v 16. stol. zaradi turških vpadov opustelo in je bilo nato znova naseljeno z novim pastirskim

prebivalstvom Bunjevcev (Župa Krasno). Ni verjetno, da to ne bi pustilo sledi v lokalnem izročilu in češčenjih.

Izročilo

U šumi krasnarskoj, kaže davna pobožna priča, pastiri pasli svoja stada. Jednog dana ugledaše na nekakvu panju čudesan cvijet, a u cvijetu sliku Majke Božje. Pastiri otrgnu cvijet i ponesu ga u Krasnarsko polje, gdje se od drevnih vremena nalazila kapelica. Ali prenesenog cvijeta najednom nestade, dok ga pastiri opet ne nađoše na istom panju u šumi, gdje ga prvi put ugledaše. To se čudo ponovilo nekoliko puta: prenijeli bi cvijet, a on se opet vraćao na panj u šumi. Videći narod te događaje, sagradi u šumi kapelicu u čast Majci Božjoj, a nad samim panjem, gdje se cvijet ukazao, podiže žrtvenik (Svetište).

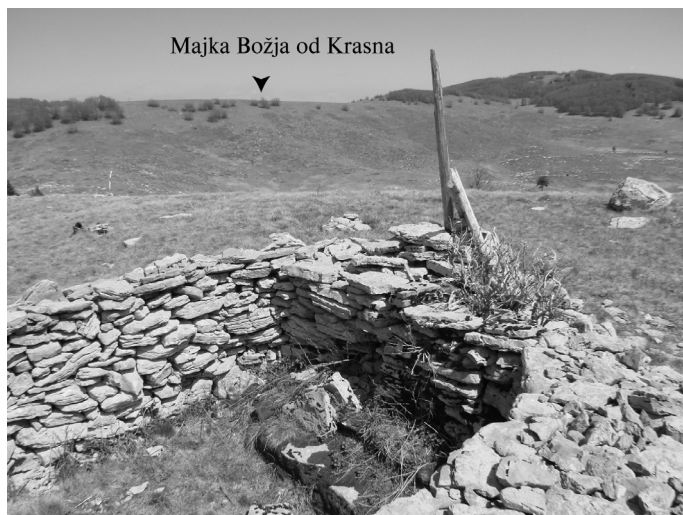
Iz konteksta letaka (Svetište) je sklepati, da je avtor zapisa krajevnega izročila Milan Pavelić, ki je bil v Krasnu župnik v letih 1907–1909 (Župa Krasno). Spletna objava pesmi "Planinskoj ruži (Majci Božjoj od Krasna)" Milana Pavelića s spremno fotografijo kaže, da je "Planinska ružice, Majčice s Krasna" *narcisa* (Službene stranice).

Vidna povezava

S Crkvine na Jezerih se ne vidi v dolino. Če pa stopimo na vrh nekaj 100 m oddaljenega sosednjega brega (slika 3), lahko skozi V-vrez v robu planote zagledamo del nižje ležečega sveta (slika 4). Prav tam je videti veliko zgradbo hotela, ki nam sedaj zakriva pogled na cerkev Majke Božje od Krasna za seboj.

Razprava

Marijino češčenje na isti dan 15. VIII. na dveh pomembnih mestih, ki sta si vsaksebi komaj dobrih 6 km zračne razdalje, vzbuja pozornost. Češčenje na Jezerih je povezano izključno s pastirji in je izumrlo. Zdi se, da je z njim povezana cerkvice na Crkvini, ki jo verjetno lahko pripišemo "Grkom" ljudskega izročila. Božična smer cerkve je namreč smiselna le v primeru, da so bili na božič pri njej in v njej ljudje. To pa v razmerah samo poletne paše ni mogoče. To zahteva stalno naselitev skozi celo leto, ki jo

Slika 3: Severni Velebit, Jezera, Crkvina. Pogled na oltarni del cerkve z zahoda (1. 5. 2007.) /

Figure 3: North Velebit, Jezera, Crkvina. The altar part of the church, view from the west (May 1, 2007)

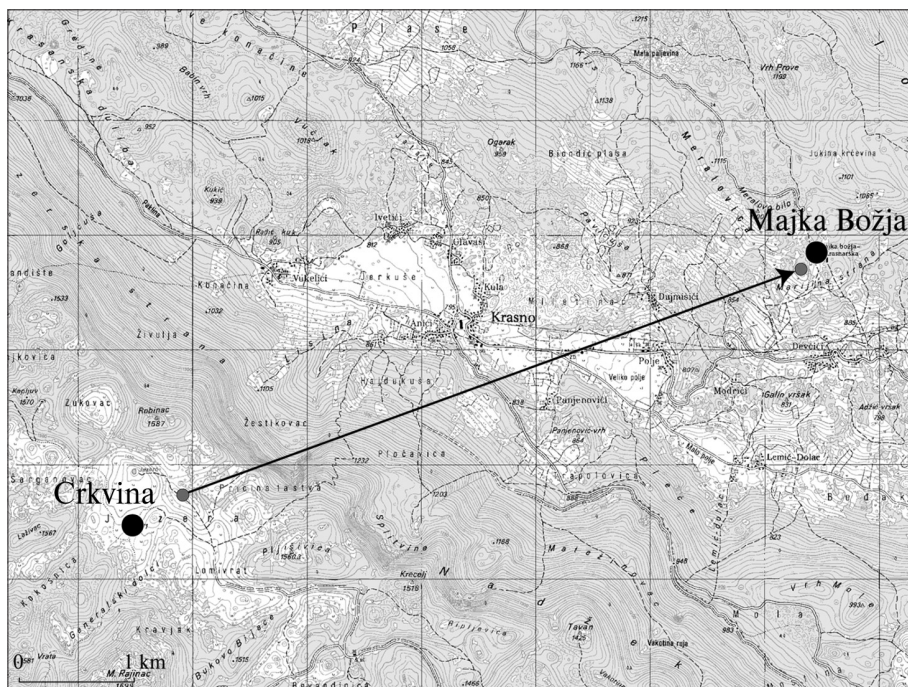
Slika 4: Severni Velebit, Jezera. Pogled proti vzhodu v dolino. Cerkev Majke Božje od Krasna zakriva novi hotel (1. 5. 2007.) /

Figure 4: North Velebit, Jezera. View towards the east into the valley. The church Majka Božja of Krasno is covered by the new hotel building (May 1, 2007)

izročilo pripisuje "Grkom". Čas, ko so ti ljudje živeli na Jezerih, bi lahko pokazale arheološke raziskave. Oznaka "Grki" nakazuje, da gre za drugorodno prebivalstvo, morda velebitske Vlahe. Možnost, da verjetno češčenje skale na Jezerih izvira še iz predslovanskega časa, ni zanemarljiva.

Mnogo mlajše se zdijo korenine češčenja pri Majki Božji od Krasna. Kot smo videli, ni trdnih dokazov zanj za čas pred 17. stol. Značilno je tudi izročilo o selitvi božje podobe, kar se uvršča v sklop povedk, kjer se seli bodisi podoba sama bodisi se selita orodje in gradivo za novo cerkev. Motiv je izbira drugega kraja za postavitve cerkve. Gre torej za prenos češčenja z enega kraja na drugega. Je potem zgolj naključje, da se z Jezer vidi v dolino le prostor Majke Božje od Krasna in ne Polje v dnu doline, kamor so zaman skušali prenesti božjo podobo? Je potem zgolj naključje, da diagonala cerkve Majke Božje kaže proti Jezerom?

Možna razlaga, ki pojasnjuje vsa navedena opažanja, je, da se je češčenje prvotno dogajalo pri sveti skali na Jezerih. Po novi poselitvi Krasna, v kateri

*Slika 5: Severni Velebit, Krasno. Prestavitev češčenja z Jezer v dolino /
Figure 5: North Velebit, Krasno. The transfer of the worship from Jezera into the valley*

so morda sodelovali tudi prebivalci z Jezer, pa so češčenje skušali prestaviti v dolino (slika 5). Vendar se je tradicija na Jezerih obdržala še dolgo, dolinsko svetišče pa je šele sčasoma prevzelo prvenstvo. In ko se nam zazdi ta razlaga verjetna, razumemo, zakaj je bil cvet z Marijino podobo prav narcisa, saj ima to simbolno vrednost še več drugih vrst belih pomladnih cvetic. Planota Jezer je še danes spomladi pokrita s preprogo cvetočih narcis (ki so bile na praznični dan 1. V. 2007 večinoma še v popkih)!

PAG

Osrednjo trojico kulturnih točk (Sv. Vid, Sv. Juraj, Sv. Marija) otoka Paga opisuje in utemeljuje odlična študija Vitomirja Belaja in Gorana Pavla Šanteka (2006). Tej je treba prišteti še prispevek Gorana Pavla Šanteka v pričujočem zborniku. Zato bom na tem mestu dodal samo opozorilo na prostorski odnos med naštetimi točkami, ki sem ga opazil pri svojih obiskih.

Sv. Vid

Glavna os ladje poznoromanske cerkvice sv. Vida ima azimut približno 74° (merjeno 2. V. 2007 z oficirskim kompasom). Če je to pravi azimut od geografskega severa in ob upoštevanju, da je na vzhodu višji Velebit, zaradi česar lahko vzamemo višino obzorja 1,5°, potem se ta azimut ujema z azimutom točke sončnega vzhoda izza Velebita na 24. IV., to je jurjevo, začetek leta po starem evrazijskem koledarju (Belaj 2007: 143–144). Tudi ta okolnost krepi verjetnost, da je bil vrh Sv. Vid nekoč tudi astronomsko opazovališče (več o tem Goran Pavel Šantek v tem zborniku).

Sv. Juraj

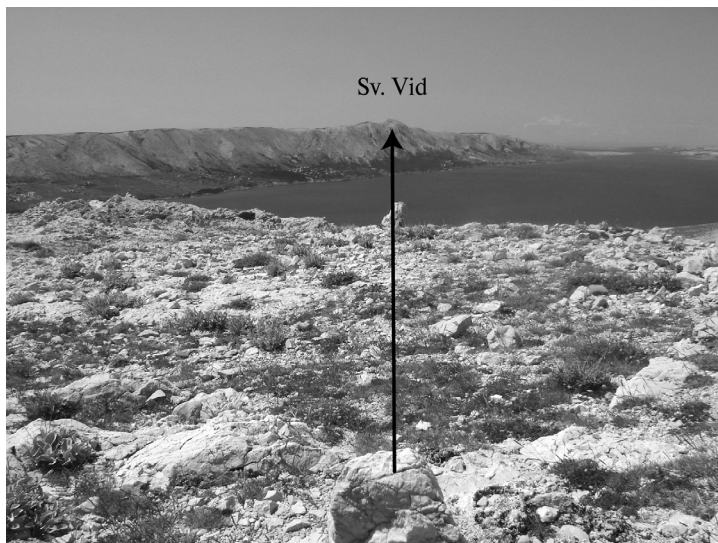
Cerkev Sv. Juraja je danes še bolj uničena in težko razpoznavna, kot je bila pred več kot pol stoletja, ko jo je obiskal in premeril Ivo Petricioli s svojo ekipo. Tipološko jo je umestil v zgodnjo romaniko ali celo predromaniko. Izdelali so tudi načrt tlorisa ohranjenih ruševin (Petricioli 1952: 106–107). Lastni ogled najdišča 2. V. 2008 in meritve z busolnim teodolitom (glede na geografsko karto sta se tam in tedaj geografski in magnetni sever ujemala) so pokazali, da je azimut zidovja na Petriciolijevem načrtu za približno 5° manjši od dejanskega. To bi pomenilo, da je bodisi načrt zidovja relativno pravilen,

vendar je bil napačno odmerjen sever, bodisi je bil sever pravilno odmerjen, pa je bilo napačno vrisano zidovje, bodisi je pri obojem prišlo do napake. Da imata opraviti z nezanesljivo skico, sta se pravilno zavedala tudi Belaj in Šantek, ko sta postavila domnevo, da je diagonala cerkve sv. Juraja usmerjena proti Sv. Vidu (Belaj in Šantek 2006: 172). Na terenu te diagonale ni mogoče preveriti, ker je neohranjeni jugovzhodni vogal cerkve na robu prepada in se ni mogoče postaviti za njega, severozahodni pa je v ostanku zidu kontrafora, ki zapira pogled na Sv. Vida. Določiti pa je še mogoče severozahodni in jugovzhodni vogal cerkvenega predprostora, za katerega meni Petricioli, da je nastal hkrati s cerkvijo (Petricioli 1952: 106). Diagonala prostora, ki povezuje ta dva vogala, je v resnici usmerjena proti Sv. Vidu (slika 6). Ideja Belaja in Šanteka se zdi potrjena, ali se nanaša tudi na diagonalo same cerkvene ladje, pa bi bilo treba preveriti z novim, natančnejšim načrtom cerkvenega tlorisa. Azimut smeri proti Sv. Vidu meri približno $293,5^\circ$ (merjeno z busolnim teodolitom 2. V. 2008), kar pomeni, da oklepa s smerjo Z–V kot $23,5^\circ$ (več o simbolnem pomenu tega kota: Pleterski 1996: 182).

Arheološka topografija, ki jo je 1988 vodil Željko Tomičić, je odkrila, da vrh vzpetine s Sv. Jurajem prekriva bizantinska utrdba iz 6. stol. (Tomičić 1990). Ostanke cerkvenega sklopa imajo zidovje drugačne gradnje in so stratigrafsko mlajši od zidovja utrdbe. To nam pomaga vsaj okvirno časovno umestiti začetek staroverskih obredov, kot so se ohranili do 19. stol. (Belaj in Šantek 2006: 157–158) na lokaciji Sv. Juraja. Ni verjetno, da bi potekali v času, ko je tam stala bizantinska vojaška utrdba. Prav tako ni verjetno, da bi z njimi začeli šele tedaj, ko je cerkev sv. Juraja tam že stala. Zato je njihov začetek najbolj smiselno postaviti v čas zgodnjega srednjega veka po propadu utrdbe in pred gradnjo cerkve, katere namen je zelo verjetno bil podeliti lokaciji bolj krščanski videz.

Sv. Marija

Vzdolžna os romanske cerkve sv. Marije v Starem gradu je tako zelo odklonjena od smeri Z–V, da ta smer ne more biti v povezavi s točkami vzhodov ali zahodov sonca ali meseca na obzorju. Ko pa stopimo za njen vzhodni vogal in se zazremo vzdolž stene cerkvene ladje, takoj zagledamo pojasnilo. Usmerjena je namreč proti Sv. Vidu (slika 7). Njen azimut je približno 314° (merjeno z busolnim teodolitom 2. V. 2008), kar je zelo blizu

*Slika 6: Pag, Sv. Juraj. Diagonala cerkvenega predprostora kaže proti Sv. Vidu (2. 5. 2008.) /
Figure 6: Pag, Sv. Juraj. The diagonal of the church anteroom is directed towards Sv. Vid
(May 2, 2008)*

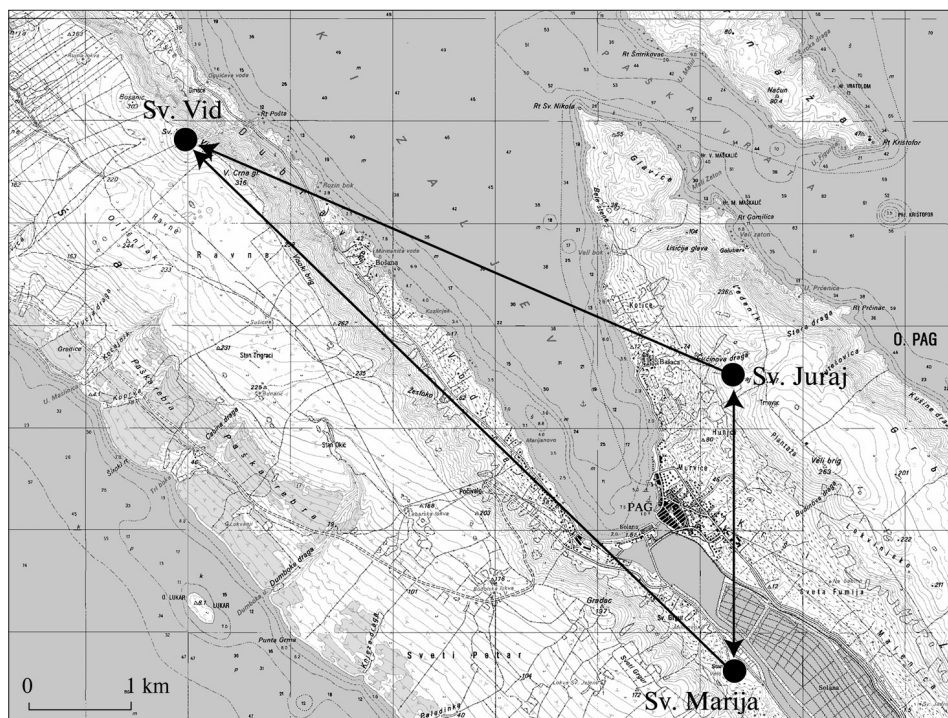

*Slika 7: Pag, Sv. Marija. Pogled ob steni cerkve proti Sv. Vidu, ki je pač za širino
objektiva odmaknjen od smeri stene (2. 5. 2007.) /
Figure 7: Pag, Sv. Marija. View alongside the church wall towards Sv. Vid. The view is
shifted for the width of the photo objective (May 2, 2007)*

natančni smeri proti severozahodu, ki ima azimut 315° . Smer Sv. Marija – Sv. Juraj odstopa približno za eno stopinjo od smeri S–J. Gledano od Sv. Juraja gre linija S–J nekoliko zahodno od cerkve Sv. Marije in se približuje tamkajšnjemu studencu, ki je bil najverjetneje prvotno mesto češčenja (Belaj in Šantek 2006: 171–172).

Razprava

Tri kulturna mesta so v jasnih prostorskih povezavah (slika 8). Sv. Marija je usmerjena proti Sv. Vidu in je približno južno od Sv. Juraja, ki je najmanj z delom svoje arhitekture prav tako usmerjen proti Sv. Vidu. Slednji na najvišji točki otoka izkorišča svojo izjemno astronomsko lego. Ko so postavljali cerkve, je bil sistem že dobro poznan, torej je starejši. Arheološke najdbe, ki nakazujejo, da je Sv. Marija zgrajena na zgodnjekrščanski cerkvi ali v njeni

Slika 8: Pag. Prostorsko razmerje med Sv. Vidom, Sv. Jurajem in Sv. Marijo / Figure 8: Pag. The space relations between Sv. Vid, Sv. Juraj and Sv. Marija

neposredni bližini (Belaj in Šantek 2006: 171) pa odpirajo zanimivo vprašanje, v kolikšni meri se je prostorski sistem, ki je polno obstajal v zgodnjem srednjem veku, naslonil na starejša kulturna mesta. Za Sv. Marijo je to nesporno, možno je za Sv. Vida (potrebne bi bile arheološke raziskave, vidna je lega cerkve sredi prazgodovinskega gradišča – zahvaljujem se krajevnemu poznavalcu Ivu Oštariću iz Kolana za opozorilo in vodstvo). Povsem pa ne gre izključiti niti Sv. Juraja. Bizantinska utrdba naj bi tam sicer nastala zaradi domnevne strateške lege, ki pa bi jo bilo treba še utemeljiti. Vendar morebitna prisvojitve moči svetega mesta ni bilo nekaj, kar bi bilo povsem zanemarljivo. Seveda pri tem brez arheoloških raziskav ostajamo na ravni čistega ugibanja.

RUJNO

Rujno je visokogorska planota na južnem Velebitu in se deli na dva dela: Malo Rujno je manjši na severozahodu in Veliko Rujno je večji na jugovzhodu. Tam poleti pasejo črede iz primorskih vasi.

Sv. Bogorodica na Velikem Rujnu

Izročilo

Stočarska kapelica se nalazila na Velikom Rujnu. Od nje se do danas nije sačuvalo ništa osim živca kamena koji je služio kao žrtvenik. On se i danas nalazi na svome mjestu, kojih pedesetak metara udaljen od novosagrađene kapelice. Ispred starog žrtvenika nalazi se na zemlji poveća kamena ploća, pod kojom se navodno nalazi grob "nevinog djeteta". Tako mi je 1968. godine kazivao stari Bičo Marasović iz Starigrada, koji je tu više od 50 godina čuvao svoje ovce. Grob nevinog djeteta još se i danas štuje na Velikom Rujnu, pa ovdašnji stočari na blagdan Velike Gospe preko toga kamena protjeraju svoja prorijeđena stada u nadi da će tako s njih odvratiti svako zlo i nevolju (Marković 1980: 126).

Kameni stol se nekada nalazio na mjestu današnje crkve, te su ga prilikom gradnje crkve premjestili u susjedno dvorište (Informacija: Tomo Vinšćak, e-pismo 16. IV. 2008) (slika 9).

Slika 9: Južni Velebit, Veliko Rujno. Sveta Bogorodica in nadomestni oltar na sosednjem dvorišču v ospredju s severozahoda (3. 5. 2008.) /

Figure 9: South Velebit, Veliko Rujno. View from the northwest towards Sveta Bogorodica, in the foreground the substitutional altar in the neighbouring yard (May 3, 2008)

Baba na Malem Rujnu

Vzpetina, ki loči Veliko in Malo Rujno, se po karti imenuje Rujinačka kosa. Posuta je z večjimi in manjšimi skalami, med njimi izstopa ena na severozahodnem pobočju.

Izročilo

Na Malom Rujnu nalazimo kameni blok, koji su tamošnji čobani nazivali “baba”. Na taj su kamen velebitske čobanice odnosile određenog dana u godini ponešto od plodina i ostavljale kao dar kamenu. Tamošnji narod je vjerovao da će se na taj način odužiti dobrim dusima koji im održavaju blago da bude zdravo i plodno (Marković 1980: 127).

Na Babu su dolazile babe i prinosile žrtve paljenice za zdravlje stoke i ljudi (Informacija: Tomo Vinščak, e-pismo 16. IV. 2008).

*Slika 10: Južni Velebit, Malo Rujno. Skala Baba z jugozahoda (3. 5. 2008.) /
Figure 10: South Velebit, Malo Rujno. The stone Baba, view from the southwest
(May 3, 2008)*

Skala Baba in oltar

Skala je približno 1,7 m visoka in 2,5 m široka, spodaj debela do 2 m (slika 10). Z daljšo stranico je usmerjena v smeri SZ–JV. Na širši jugozahodni strani je ob njenem vznožju zložen preprost oltar iz oble in ploske skale ter manjših kamnov, ki ima v tlorisu približno 1,2 x 1,3 m in je do 0,7 m visok. Levo in desno ob njem sta po en grm črnega trna (*prunus spinosa*), ki sta se že oba posušila, vendar pa imata nekaj mladih živih potomcev ob skali, ki se sedaj razraščajo neurejeno.

Razprava o skali Babi

Baba kot mitski lik in skale z imenom Baba so razprostranjene širom po Evraziji in zgodovina njihovega češčenja sega globoko v prazgodovino.

Skale Babe so pogosto povezane s pastirstvom, omogočajo plodnost, zdravje, vplivajo na vreme. Mnogokrat dajejo vodo, so vlažne, se sluzijo. Treba jih je poljubljati, da udobrovoljimo Babo (Hrobat 2008). Osnovni pomen besede "baba" je "anus" (Bezljaj 1976: 7). Ljudsko reklo pravi, da "ima ženska dve riti". In Baba na Rujinački kosi je idealna ilustracija te predstave (slika 11). Ko se ji bližamo s poti v dolini, se umesti pod gozdiček v Ribničkih vratih in postane povsem očitno, da gledamo "gačo", kar je po bohinjskem izročilu mednožje ležeče ženske z razširjenima in dvignjenima nogama (informacija Joža Čop, Bohinj). Gozdiček je pubis Veneris, skala Baba pa klitoris. To pojasnjuje Babino sluzavost, uriniranje, spuščanje vetrov. Opraviti imamo s tipično mitsko krajino, ki simbolizira mednožje matere zemlje, od katere živimo. Da so Babo na Rujinački kosi tako doživljale tudi ženske, ki so nekoč prihajale k njej, pa nam potrjujeta tudi tamkajšnja grma črnega trna (*prunus spinosa*). V slovenskem izročilu o tročanu (glej zgoraj) smo videli, da je "češplja" (*prunus*) simbol zemlje, je pa tudi evfemizem za žensko spolovilo.

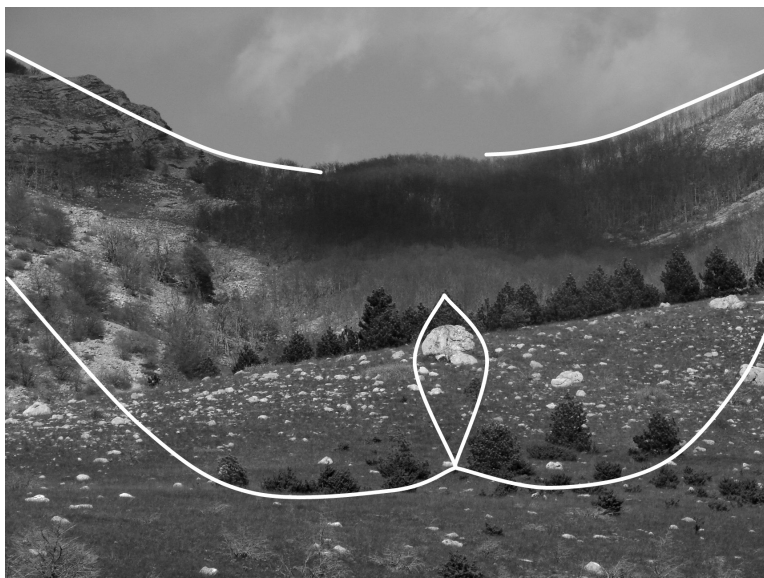
Prostorska povezava Sv. Bogorodice, Babe in razprava

Azimut 44° osi ladje Sv. Bogorodice je skoraj natančno smer JZ–SV, kar pomeni, da je njena krajša stranica v smeri SZ–JV (azimut 314°), kar se dobro ujema s smerjo Babe (glej zgoraj) in čemur se močno približa tudi nadomestni oltar na Velikem Rujnu (glej zgoraj). Da to ni zgolj naključje, nas prepriča črta, ki povezuje Sv. Bogorodico in Babo (slika 12). Ta ima isti azimut 314°. To pomeni, da so to prostorsko načelo poznali in upoštevali še graditelji cerkvice 1930. In to je tudi smer Sv. Marije proti Sv. Vidu na Pagu (glej zgoraj).

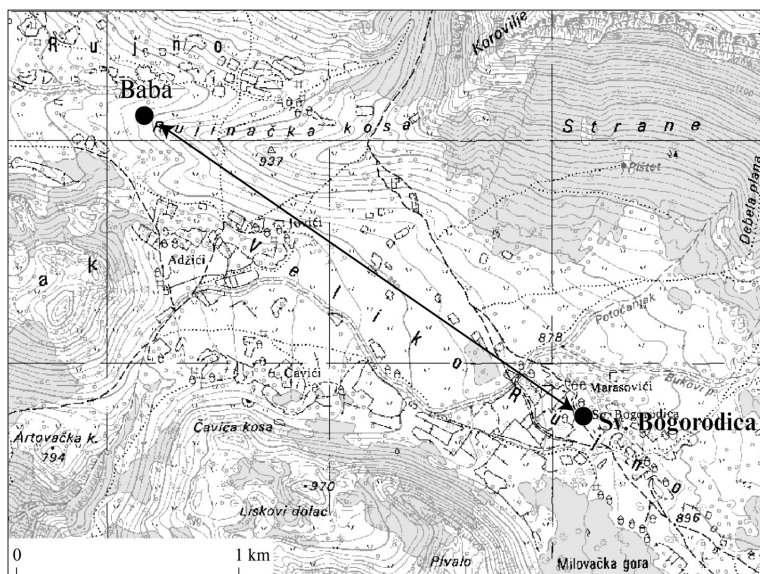
K Babi so hodile ženske, h "grobu nevinog djeteta" pa pastirji, torej moški. Opraviti imamo torej z moškim in ženskim kamnom, ki sta bila usmerjena eden proti drugemu (pri moškem je smer prevzela Sv. Bogorodica). Če je Baba točka zemlje, je bila skala pri Sv. Bogorodici zelo verjetno točka neba in do tročana tu manjka samo še točka vode, ki bi jo podrobne terenske raziskave morda še lahko odkrile.

O starosti kulture sestava lahko trenutno samo ugibamo. Vsekakor pa se nahaja v prostoru stare poselitve, kajti blizu Sv. Bogorodice je prazgodovinsko gradišče (prijazna informacija Toma Vinščaka, Zagreb).

*Slika 11: Južni Velebit, Malo Rujno. Skala Baba v "gači" Ribničkih vrat (3. 5. 2008.) /
Figure 11: South Velebit, Malo Rujno. The stone Baba in the "pubic region" of Ribnička
vrata (May 3, 2008)*

*Slika 12: Južni Velebit. Razmerje kamnov na Malom in Velikom Rujnu /
Figure 12: South Velebit. The relation of the stones of Malo and Veliko Rujno*

ZAKLJUČNE MISLI

Videli smo, da vse sestavine staroverske ideologije tročana obstajajo tudi na Hrvaškem. Čeprav smo na severnem Velebitu lahko določili samo eno točko, na južnem pa dve, to ne pomeni, da je to pravo in končno tamkajšnje število in da smo prepoznali celotno strukturo. Odvisni smo od informacijskih virov, ki smo jih lahko zajeli, pri čemer je tudi zob časa uničil marsikaj, kar je nekoč bilo. Zato je zgornja analiza samo spodbuda k nadaljnjim raziskavam. Prav tako se nakazuje resna možnost, da je mitska krajina iz predсловanskega časa v marsičem preživela do danes, seveda spojena in prepojena z vsem, kar so dodala mlajša obdobja.

VIRI IN LITERATURA

- BELAJ, Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.
- BELAJ, Vitomir. 2007. *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*. Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga.
- BELAJ, Vitomir in Goran Pavel ŠANTEK. 2006. Paški sveti trokut. *Studia ethnologica Croatica*, vol. 18:153–183.
- BEZLAJ, France. 1976. *Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga, A–J*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- HROBAT, Katja. 2008. Various spatial. Aspects of the image of Baba. U: (Mirjam Mencej, ur.): *Space and time in Europe : East and West, past and present*, Zbirka Zupaničeva knjižnica, št. 25. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 321–336.
- MARKOVIĆ, Mirko. 1980. Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga 48:5–139.
- MEDVEŠČEK, Pavel. 2006. *Let v lunino senco*. Nova Gorica: Založba Taura.
- PETRICIOLI, Ivo. 1952. Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu. *Starohrvatska prosvjeta*, III/2:105–111.
- PLETERSKI, Andrej .1996. Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih. *Zgodovinski časopis*, 50:163–185.

PLETERSKI, Andrej. 1998. Die altslawische župa – der Staat vor dem Frühstaat. U (Hanna Kóčka-Krenz, Alina Łosiński, ur.): *Kraje słowiańskie w wiekach średnich : profanum i sacrum*. Poznań: Poznańskiego Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 79–81.

Službene stranice svetišta Majke Božje od Krasna na Velebitu. <http://www.svetiste-krasno.com/index.html>. 24. II. 2009. [kot kontaktna oseba je naveden vlč. Nikola Komušanac]

Svetište Majke Božje od Krasna. [turistični letak, brez leta izdaje, besedilo se skoraj v vseh podrobnostih ujema s spletno stranjo svetišča, kjer je kot kontaktna oseba naveden vlč. Nikola Komušanac]

TOMIČIĆ, Željko. 1990. Sv. Juraj iznad Paga. Ranobizantski kastron. *Arheološki pregled*, 1988:177–179.

Župa Krasno. Svetište Majke Božje od Krasna. http://www.krasno.hr/Krasno_O_Krasnu/Krasno_O_Krasnu/zupa-svetiste.html (24. 2. 2009.).

SOME TOPOGRAPHIC ASPECTS OF RITUAL PLACES

Summary

In the introduction the author presents the ideology system that is known under the folk name *old faith*. This system tried to establish permanent harmony, especially between the three basic natural elements: fire (sky), earth and water. In Slovenia the name *tročan* still remains in use for this old faith.

In accordance to the *tročan* principles an ideal spatial organisation consisted of three points of worship that were dedicated to the three forces of nature. Settlements, fields, burial sites, as well as the points of worship themselves were oriented towards one of these points of worship. They were accompanied by the *axis mundi* that supported the sky. These principles were never an canonized part of the belief, and they were taken into account to a certain degree, depending on the context. However, some solutions were often repeated and showed the core idea. During Christianisation three scenarios were likely for these points of worship: a) churches were built on them, b) they were destroyed, or c) the points of worship were moved to a new point which included a Christian church. Unchanged old belief points of worship are today found very rarely.

The text deals with three examples in Croatia. In the Krasno area (North Velebit) the worshipping practice of a fertility stone was moved from the high altitude plateau Jezera into the valley, where the pilgrim's temple of Majka Božja od Krasna (Mary, the Mother of God) was established.

On the island of Pag the three points of worship have clear spatial relations. Sv. Marija that lies south of Sv. Juraj is oriented towards St. Vid. With at least a part of its architecture Sv. Juraj is also oriented towards Sv. Vid. The latter is located on the highest point of the island and makes excellent use of its astronomic position, for it is oriented towards the sunrise on St. George's day (24th April). According to the ancient Eurasian calendar this was when the year begun. The worship system was at its strongest in the early medieval period; it is clear that Sv. Marija continued the point of worship tradition from late antiquity.

On the high altitude plateau of Rujno (South Velebit) two points of worship step out. The rock Baba was visited by women while 'the grave of the virgin child' (today Sv. Bogorodica - Mary, the Mother of God) was visited by shepherds, i.e. men. This means that we had a stone for men and a stone for women, and they were oriented towards each other (with the male stone the orientation was later on adopted by Sv. Bogorodica). The Baba rock is an example of an unchanged point of worship, which with its placement in the surrounding mythological landscape undoubtedly indicates that this is the clitoris of mother earth.

In Croatia all of the compounds of the *tročan* old belief ideology can be found. Even though only a single point was determined on Northern Velebit, and two on the Southern side, this does not mean that this is the exact and final number to be found at these locations, i.e. that these points represented the entire structure. We could thus understand this analysis merely as an encouragement for future researches. There is a great possibility that much of the mythical landscape from the pre-Slavic period survived to the present day, of course it is now full of everything the younger periods have added.

(Translated by Patrick Sunčan Stone)

Keywords: Croatia, Slovenia, early Middleages, pre-slavic period, mythical landscape, pre-christian ideology, mythology, sacred places, archaeoastronomy